

реч у смислу црквене науке- но било који од владоца, који узеше себи то име, гонио је хришћанство. На висини свега онога што је човечанство до онда извојевало, обдарен ведром, бистром памећу и значајем, који се у његовим списима, сам од себе, развио као хришћански идеал, ипак му је остало скривено, да ће хришћанство свету, чије је дужности сматрао за строге, бити на влагослов, а не на проклетство. Он је добро знао како је друштво јадно стајало. Али он је видео или му се чинило да види, да ће то друштво тако као што је моћи, сачувати још од горег распада или старом вером или обожавањем старих богова. Као владаоц човечанства, држао је да му је дужност, да заштити друштво, од ове коначне пропасти, и није видео пут којим ће се оно, ако се једном распадне, моћи поново склопити. Нова вера ишла је очигледно на то, да раскине постојећи склоп, била му је дакле дужност или да прими и сам нову веру или да је угуши. У колико му се, дакле, чинило, да богословље хришћанства, није ни истинито, ни боговског порекла, у колико није веровао чудноватој приповетци о распетом Богу, у толико у његовим очима, није било могуће, да система, која сама каже, да почива на основу, који он није могао да верује, може развити ону оживљавајућу снагу коју је она упркос својим слабостима заиста и развила- и у толико је само, овај најплеменитији и најљубазнији међу владоцима и филозофима, само свестан своје свете дужности, дозволио да се гони хришћанство. Мени се чини, да је овај догађај, један од најтрагичнијих у историји света. Горка је то мисао, кад се помисли, како би се хришћанство сасвим другачије образовало у свету, да је оно под Марком Аврелијем, место што је под Константином, примљено за државну религију. Али било би неправедно према њему, а било би и грех против истине, када би се порицало, да он у оно време казнећи распростирање хришћанства, није имао оних навода, који се наводе за кажњење антихришћанских наука. Ниједан хришћанин није тако чврсто уверен, да је атеизам лажан и да прети да раскине друштво, као што је Марко Аврелије био уверен, да ће то исто учинити хришћанство, он који је то боље могао ресудити него сви живи људи. Ко би се, дакле, решио за кажњење распростирања мњења, а не би се сматрао бољим и мудријим него Мако Аврелије- да је искуснији у мудрости свог доба, да је духовно узвишенији, него своје доба- да је ревноснији у тежњи за истином или искренији: тај нека се окане захтевати непогрешивости за себе и за свет, на коју се велики Антонин ослонио, са тако несретним успехом.

Непријатељи слободе вероисповести, осећајући, да не могу ни једним доказом бранити употребљавање казне, за зауздање нерелигиозних мњења, а да уједно и не оправдају Марка Антонија; кад дођу у теснац, пристају на ово, али мисле са Др. Џонсоном да су гониоци хришћанства имали право, јер је гоњење искушење, које истина мора да претрпи, и увек сретно претрпи, јер закон напокон не може да успе против истине, али је понекад права благодат за гушење опасних заблуда. Вредно ће бити да се мало забавимо, око овог чудног правдања религиозне нетрпељивости.

Науци, која правда гоњење неистине, тако да то никако не може шкодити истини, не да се пребацити да ова непријатељује ширењу нових истина, али тим мање је достојно похвале, великодушје њеног поступања према људима, којима је човечанство обавезно за ову услугу. изјавити свету оно, што се, без да је он пређе знао за то, тиче његовог добра; доказати му, да се он налази у заблуди у неком земаљском или религиозном питању; зове се указати ближњима својим заиста највежњију од свих услуга. То важи и